

—
Tábori konyha a Népopera (később Városi Színház, ma Erkel Színház) mögött, a Tisza Kálmán téren, 1914. augusztus
—

BÖDŐK GERGELY

Fény és árnyék

Mindennapi élet az első világháborús Magyarországon

Az első világháború alapvető változásokat hozott a háttország lakosságának mindennapi életében is. A termelést a hadsereg igényeinek rendelték alá, az alapvető élelmiszerek árát pedig maximálták. Az árak rohamosan – nemegyszer sokszorosukra – nőttek. Az ínség és a szűkösség a korszak háziasszonyaitól spórolást és különféle háborús praktikák alkalmazását követelte meg a konyhában és azon kívül is. A jegyrendszer, a sorban állások és a jótékonyági akciók szervesen hozzátartoztak az utcaképhez. A kávéházak, a színházak és a mozik ugyanakkor továbbra is működtek, sőt a szórakozás ezen formái szinte másodvirágzásukat élték.

Az 1914. június 28-án Szarajevóban Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége ellen elkövetett merénylet nagy megdöbbenést keltett országszerte. Az újságolvasó közönség gondolhatta, hogy ebből háború lesz, azt azonban aligha sejtették sokan, hogy a konfliktus végül világháborúvá terebélyesedik.

A HÁBORÚ FOGADTATÁSA

Az egy hónappal a merényletet követően a szerb vezetésnek küldött hadüzenet híre felemás érzéseket keltett. A főváros, a nagyvárosok főterei és utcái megteltek hangos felvonuló és ünneplő tömegekkel. „Éljen a háború!” – hirdették a táblák feliratai, a falragaszokat körülállták, a hömpölygő tömegben a katonazenekarok hazafias indulókat játszottak, a kávéházakban énekeltek és a szerbek mielőbbi megbüntetéséről szöttek terveket. A magyar politikai elit tagjai közül sokan szónoklatokat tartottak a tömegeknek, és maguk is hitet tettek a háborús elköteleződés mellett.

Ezt az emelkedett hangulatot Koch Rudolf 25 éves budapesti agrármérnök így fogalmazta meg naplójában: „Július 26. – Ozsonna közben jött a hadüzenet híre. Az emelkedett hangulat még magasabbra hágott, a lelkesedés óriási volt mindenkinél, szónoklatok hangzottak el s a magyar, német, osztrák himnusz egymást váltották, és ilyen lelkes hangulatban indultunk be a városba. Útközben a levélhordó kézbesítette nekem a behívó parancsot. [...] Minthogy a vonatom csak holnap reggel indul, este még a kávéházban jöttem össze a d. u. társasággal. A hangulat a lehető leglelkesebb volt. A cigányok csak a nemzeti himnuszokat játszották, s a közönség állva énekelte azokat. Minden tisztet lelkesen ünnepeltek az emberek, és örömmámorban úszott az egész város, hogy ütött a megtorlás órája. Éjfélkor vetődtem haza, de az izgatottságtól alig tudtam aludni.”

A „vidék Magyarországot” viszont nem jellemezte ez a harcias szellem. A sokszor csak utólagosan lejegyzett visszaemlékezésekből kiderül, a pa-

raszti munkát végzők kezdettől fogva idegenkedtek a háborútól. Ebben szerepet játszhatott az a tapasztalat is, hogy a háború az „urak dolga”, jobb abból kimaradni, másokat pedig a legfontosabb nyári mezőgazdasági munka, a közélgő aratás idegenített el a hadba vonulástól. De a középosztály sem állt egységesen a fegyveres megoldás pártján. A háborúval szembeni fenntartásainak adott hangot Benda Jenő, a *Pesti Hírlap* publicistája is. „Éljen a háború! [...] A tömegpszichózis úrrá lett a városon, úrrá lett az egész országon. Pedig ebből a háborúból a mi számunkra csak pusztulás és romlás fakadhatott. Ebben a háborúban a magyarnak el kellett véreznie. Ha győzünk, még nyomorultabb szolgálai leszünk Bécsnek és Berlinnek. Ha megvernek bennünket, ellenséges, gyűlölködő kis szomszéd népek martaléka válik belőlünk. Milyen átok, milyen ostobaság és milyen rövidlátás kellett ahhoz, hogy az utca mégis mámoros legyen, hogy a halál jegyesei ünnepeljék azt a könyörtelen kaszást, aki később milliószámra aratta le őket, hogy nem-

zeti ünnep külsőségei díszítsék azt a napot, amelyiken a történelmi végzet az első kapavágást tette a magyarság sírba fektetéséhez.”

Az uralkodó általános mozgósítást rendelt el, amit falragaszokon és a kézbesített behívókkal is nyomatékosítottak. A hadköteleseknek huszonnégy órán belül kellett jelentkezniük kijelölt állomáshelyükön. A nagyvárosok lakosságának ezért az egyik első háborús tapasztalata a zsúfoltság volt. Voltak városok, amelyek a beözönlő katonák miatt valóságos garnizonokká alakultak. A főváros mellett ilyennek számított Zalaegerszeg és Székesfehérvár is. Akik jelentkeztek, a papírjaik bemutatását követően előbb orvosi ellenőrzésen estek át, majd ki-ki megkapta a csukaszürke zubbonyt, a rohamásót, az alumíniumcsajkát és más katonai felszereléseket. A családtagoktól való elbúcsúzást követően pedig vasúton szállították ki őket a frontra.

Az, hogy a háború fokozottabban igénybe veszi a hátország támogatását és kitartását, nem volt eleve eltervezve. A küzdelmek rövid lefolyásával

Háborús jelvényeket árusító férfi a Népszínház utca és a József körút sarkán, 1914. augusztus

számloló hadvezetés mielőbbi békében bízott, az események azonban a kezdet kezdetétől nem a tervezett forgatókönyvet követték. A korai orosz mozgósítás, a szerbek harcos ellenállása és az addig győztesen előrenyomuló német hadsereg Párizs környéki megtorpanása a „villámháborús” elképzelések végét jelentette.

HADIGAZDASÁG

Az elhúzódó küzdelmek ugyanakkor nyilvánvalóvá tették a termelési kapacitások korlátozottságát. A munkaképes férfilakosság nagy részének a frontra vezénylése néhány hét alatt súlyos munkaerőhiányt okozott, ami a nyugati ellenfeleinél gazdaságilag is fejletlenebb Osztrák–Magyar Monar-

chia hátszágát még inkább megviselte. Az első világháború kitörésekor még tapasztalható lelkesedés így alig egy év leforgása alatt jelentősen megcsappant, annak ellenére, hogy a kormányzat a világháborús elkötelezettség fenntartása érdekében komoly propagandát folytatott.

Azzal, hogy a munkaképes felnőtt férfilakosság jelentős része kikerült a frontra, a gazdaság teljesítménye visszaesett, a termelés csökkent. Az állam annak érdekében, hogy a termelés rendjét fenntartsa és a háborús igényeket kiszolgálja, beavatkozott a gazdaság működésébe, és hadigazdaságot vezetett be. Ennek értelmében fokozatosan a hadviselés igényeinek és a hadsereg szempontjainak rendelték alá a gazdaság minden szektorát. A legfontosabb célnak ettől kezdve a katonaság

Rokkant katonák várakoznak a trónörökös pár érkezésére a művegtagkészítő műhely udvarán, 1915. augusztus 9.

ság ellátása és a háborús szükségletek kielégítése számított, ugyanakkor a piaci szempontok korlátozásával állami feladattá vált a polgári lakosság ellátása is.

A háború következtében jelentősen megnőtt az állam szerepe. 1914 végén még csak 200, a háború végére viszont már több mint 900 üzem állt állami irányítás alatt. A kulcsszereppel bíró üzemek és hadicélú mezőgazdasági vállalatok zavartalan működtetése létkérdés volt. Dolgozóikat – akik száma meghaladta a 450 ezer főt – mentesítették ugyan az igazi katonai behívás

Néhány alapélelmiszer árának változása (1914. július 31.–1918. december 31.)

Árucikk	kg	1914	(%)	1915	(%)	1916	(%)	1917	(%)	1918	%
Marhahús	1	2	100	6,50	225	11	450	13,5	655	11,2	460
Sertéshús	1	1,92	100	5	160	9,2	380	10,5	546	25	1200
Kolbász	1	2,2	100	6,2	180	10	355	14	736	16	627
Sertészsír	1	1,52	100	7,6	400	9,4	511	10,6	698	16	952
Káposzta	1	0,24	100	0,5	180	0,6	150	1,44	600	1,3	441
Paprika	1	4	100	8	100	34	750	28	716	24	500
Tej	1 lit	0,28	100	0,42	50	0,62	121	1	257	1,07	282
Tojás	1 db	0,07	100	0,24	242	0,35	400	0,52	642	0,9	1185

Dolgozói életszínvonal-csökkenés a világháború alatt (1914. július 31.–1918. december 31.)

Iparág	1914. júl. 31. (%)	1914. dec. 31. (%)	1918. dec. 31. (%)
Élelmiszeripar	29,4	40,2	49,7
Építőipar	17	38	43
Fa- és bútorigar	7,8	30,5	13,1
Ruházati ipar	20,3	32,4	29,3
Vas- és fémipar	6,6	9	28,3
Munkásnőknél	55,5	63,2	51,4
Tisztviselőknél			41,6
Munkabéreknél átlagban	24,6	40,3	36,5

alól, de tevékenységüket katonai szolgáltnak tekintették, ezért rájuk a háború előtt hozott különleges törvények vonatkoztak: a jogaikat korlátozták, szükség esetén vasárnap is dolgoztak, sztrájkolniuk pedig tilos volt. Amellett, hogy a hadianyag előteremtése és frontra szállítása állami feladattá vált, a hátszág lakosságáról való gondoskodás terhe is a vezetésre hárult. Ez azzal járt, hogy a termelés érdekében az állam sokkal nagyobb mértékben avatkozott be a gazdaság irányításába, és korlátozta a piac működését. A nehézségeket csak fokozta, hogy a központi hatalmak országaival szemben az antantállamok gazdasági blokádot is alkalmaztak.

A közellátási zavarok mérséklése érdekében maximálták az alapvető élelmiszerek és közszükségleti cikkek árát. A többi termék ára viszont az évek során jelentősen megnőtt, ami

nagy terhet rótt a lakosságra. A drágaság és a készletek kimerülése miatt a húsfogyasztás jelentősen visszaesett. 1915 júliusától vezették be a hústalan napokat, amikor a vendéglőkben sem lehetett húsételekhez jutni.

Egy kiló marhahús ára az 1914-es két koronáról 1918-ra 11 koronára nőtt, azaz megötszöröződött. A sertés-hús ára pedig a háború végére huszonöt koronára, azaz tizenkétszere-sére emelkedett. A lakossági fogyasztás szempontjából azonban a legfontosabb élelmiszernek már ekkor is a kenyér számított. Mivel a behívások következtében a mezőgazdasági munkákban foglalkoztatott férfiak száma megcsappant, a kenyérgabona termelése két év alatt a háború előtti mennyiség kétharmadára, 1918-ra pedig a felére esett vissza. A munkaerőhiányon hadifoglyok munkára fogásával és nők alkalmazásával igyekeztek segí-

teni, de ezek a törekvések csak korlátozott eredménnyel jártak.

HADIKÖLCSÖNJEGYZÉS

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadikiadásai meghaladták a 110 milliárd koronát. Az állam háborús kiadásainak fedezésére szolgáltak az egyre korlátozottabban igénybe vehető külföldi, valamint hazai kereskedelmi és jegybanki kölcsönök. A háborúhoz elengedhetetlen anyagi források növelése érdekében ekkor kezdték meg a hadikölcsönkötvények értékesítését. Magyarországon 1914 novembere és 1918 júliusa között nyolc alkalommal bocsátottak ki hadikölcsönkötvényeket, amelyek összértéke meghaladta a 18,5 milliárd koronát (a Monarchia osztrák felében ez majdnem a duplája volt).

Hadikölcsönt jegyezni szinte kötelező volt, a lakosság eltökélttségét az állami propaganda köztiszteltben álló személyek (különösen színészek) részvételével és kampányaival is segítette. A kölcsönjegyzések kezdeti népszerűségüket az 5-6%-os kamatnak is köszönhették, mivel ez jóval nagyobb volt, mint a háború előtt megszokott kamatszint. A propaganda sulykolta, hogy a jó befektetésen túl a hátszág lakosságának anyagi elköteleződése hozzájárul a háború mielőbbi befejeződéséhez. „Jegyezzünk hadikölcsönt, mert ezzel győzelemre segítjük igaz ügyünket!”, „Jegyezz hadikölcsönt, megörövidítet a háborút!” – olvashatjuk némely falragasz felhívásában. A hadikölcsönjegyzés hazafias tettként való bemutatását pedig a „Nem igazi magyar ember, aki a hadikölcsönjegyzést elmulasztja!” és hasonló szlogenekkel hangsúlyozták.

Az elhúzódó világháború mind nagyobb terhekkel járt a lakosság számára, az újra és újra kibocsátott kötvények pedig sokak maradék megtakarításait is felemésztették. A hadikölcsönjegyzések is hozzájárultak ahhoz,

Az első katonanapot 1914. augusztus 18-án, Ferenc József születésnapján rendezte az Országos Gyermekvédő Liga a hadba vonult családjaiknak megsegítésére. Jótékony célú katonanapokat a háború idején évente többször is szerveztek. Kislány gyűjtőpersellyel a katonanapon egy kávéház teraszán

hogy a háborús vereség legnagyobb gazdasági vesztese a parasztság és a középosztály lett.

JEGYRENDSZER, BESZOLGÁLTATÁSOK

A növekvő árak miatt Budapesten 1915 tavaszán bevezették a kenyérjegyet, ugyanekkortól állandósult a liszt- és a zsírhiány, nyártól pedig érzékelhető volt a húshiány is. 1916-ban már a legtöbb élelmiszerre kiterjesztették a jegyrendszert. A főváros lakosságának ellátására Központi Lisztivatal hoztak létre, amely kerületi alapon működő lisztbizottságok segítségével felmérte a lakosság megmaradt készleteit és megszabta az élelmiszerek maximális árát. A fehér liszt mellett – amelyhez 1915 tavaszától már csak a „cédulának” hívott jeggyel lehetett hozzájutni – 1916 decemberétől jegyre adták a cukrot, 1917 tavaszától a kávé és a szappant, 1917 júniusától pedig már a rizst és a vaját is. Az élelmészeti nehézségeket csak fokozta az elosztást szabályozó hivatalok és bizottságok lassú, bürokratikus ügyintézése és körülményessége.

A kormányzat a közszükségleti cikkek hatékonyabb elosztását a Közélelmészeti Hivatal és Tanács felállításával próbálta megoldani – mérsékelt eredménnyel. Nagy elégedetlenséget váltott ki, hogy úgynevezett „közérdekű munkákra” az otthon maradtak közül 1916-tól gyakorlatilag bárkit befoghat-

tak. Ugyanekkortól váltak rendszeressé a rekvirálások: az állam bizonyos termékek és állatok árát központilag szabta meg, és a termelőket kényszerítette, hogy ezen az alacsony áron – tehát jelentősen áron alul – szolgáltassák be azokat. Az élelmesebb polgárság és a vagyonosabb vidéki parasztság kevéske megtakarítását pedig a központilag „előírt” hadikölcsönjegyzések emésztették fel.

A beszolgáltatások és az állatállomány kényszerű átadása miatt a termelés még tovább csökkent, ami nagyarányú inflációval és a bérek csökkenésével járt együtt. Az utolsó békeévhez képest a tisztviselők reálbére a háború végére 67%-kal, a napszámosoké 54%-kal, a gyári munkásoké pedig közel 50%-kal csökkent. Az emelkedő árakhoz tehát csökkenő fizetések társultak, emiatt jelentősen romlott az életszínvonal.

A HÁTORSZÁG ELTÉRŐ HÁBORÚS TAPASZTALATA

A háború hírének igazi közösségteremtő ereje volt: a sokféle feszültséggel telített országban a politikai elitnek, akár egy arisztokratának is az az érzése támadt, hogy egyazon közösségbe tartozik az utcákon nyüzsgő tömeggel. A Szerbiának küldött hadüzenet ezért a modern magyar államnemzet fontos, identitásmeghatározó eseménye lett. Míg azonban a frontszolgálat bizonyos mértékben elmosta a társadalmi kü-

A Hadsegélyző Hivatal a 42 cm-es mozsár felnagyított lövedékének mintájára készített gyűjtőperselyeket állított fel a főváros több pontján. Gyűjtőpersely a Ferenciek terén, 1915. április

lönbségeket, az otthon maradt társadalmi rétegek és osztályok háborús tapasztalata eltérő volt. Bár már a háború kezdetén akadtak, akik igyekeztek kimenteni magukat a szolgálat alól vagy – ha ki is mentek – a fronton kevésbé veszélyes beosztást nyerni, a politikai elit és az arisztokrácia férfi tagjainak szerepvállalásában többnyire a virtus és a dicsőség tradicionális hajszolása állt a fő helyen.

Mások hazafias eltökéltségét nemcsak a háborúról alkotott romantikus elképzelések erősítették, de megjelent a privilegizált társadalmi pozíciók féltése is. Esterházy Pál gróf ezt így fogalmazta meg feleségének: *„Nekem soha többé nem volna jó lelkiismeretem, ha nem venném ki a szenvedésekből is az oroszlánrészt, mint ahogyan kijutott nekem az oroszlánrész az élet örömeiből is. Te békeidőben annyit prédikáltál a hazaszeretetről, én most érzem igazán, hogy mi is az, és azt is, hogy ha a történelmi kiváltságos osztály most nincs az első sorban, akkor eljátszotta a létjogosultságát. A mienk volt eddig is az ősi privilégium, hogy védtük a hazát, ha most mások mögé meghúzdunk, ahogy sajnos sokan teszik, megérdemeljük a guillotint.”*

Az első világháború nagy változást hozott a divatban is, különösen a gyengébb nem képviselői számára. A férfiak körében ekkor terjedt el a mellény, a kardigán, a szetter és a vasalt élű nadrág. A nők viselete még jelentősebben átalakult. A háború előtti pompázatos ruhák többé már csak kevesek kiváltságának számítottak, ezek a díszes öltözékek sokak szemében idejétműltnak, hovatovább anakronisztikusnak tűntek, különösen azt követően, hogy egyre inkább teret nyertek a praktikus-ság szempontjai.

A boldog békeidők pazarló költsége helyett a könnyebben beszerezhető, visszafogott alapanyagokra helyeződött a hangsúly. A tízes évek közepétől terjedt el a trecskó, a kétsoros gombolású, raglán szabású, sokszobú, övvel hordott kötött felsőruha. A fűző helyett feltűnt a polcokon a reformfűző, és mind többen hordták melltaratót. A kényelmesebb fehérneműket is ekkor kezdték vásárolni. A korcsolyázó hölgyek hozták divatba a sportos, kötött női kiskabátot, és mind többen vásárolták a kötött, meleg sálakat is.

A férfiak nagy öröme a ruhák rövidültek, erre jó példa a háborús krinolin, amely bő, de csak lábszárig érő szoknyát jelent, melyet a hölgyek előszerezettelt párosítottak magas szárú, fűzős cipővel vagy kecses, szíjas lábbelivel. Új nőideál a kissé fiús nő vált, aki már rövidebb – lábközépig érő – szoknyát viselt, de feltűntek az első, nadrágot hordó hölgyek is. Mindezek „tetejébe” ekkor jelent meg az új hajvágási stílus, a bubifrizura, és divatosak lettek a nagy karimájú, fejbe húzott kalapok. A korábbi drága ékszerek riválisaivá az olcsó bizsuk váltak. A háborús időben átalakuló nőideál jelentősen hozzájárult a modern öltözködés megjelenéséhez.

Az arisztokrácia nem katonáskodó férfi tagjainak és otthon maradt családtagjainak presztízse alig változott ebben az időben. Az előkelők az alacsonyabb társadalmi osztályokhoz képest továbbra is kényelmesen élhettek mindennapi életüket, így a társasági eseményeken, bálkon való részvétel változatlanul ugyanúgy hozzátartozott életvitelükhöz, mint a drágaság ellenére vitt gazdag háztartás és pazar étkezés. Bár a hölgyek közül is sokan jóteknonykodtak és társadalmi munkát

vállalva dolgoztak kórházi ápolónőként, a gazdasági és a politikai elit életmódján sokkal kevésbé érződött a háború. Vásárlási szokásaikon – kis túlzással – csak annyiban kellett változtatniuk, hogy igényeiket az elérhető berlini, bécsi és fővárosi piacra korlátozták, s még ebben az időben sem kellett felhagyniuk nyaralási és teletési szokásaikkal.

Azt, hogy a társadalom széles rétegeitől eltérően a felsőbb társadalmi osztályok háborús tapasztalata kevésbé volt tragikus, jól mutatják Eberhard Gothein heidelbergi professzor feleségének írt sorai is 1918 márciusából: *„A háború nyilván itt is úgy tombolt, mint nálunk, és a tegnap esti nagy szimfonikus hangversenyen a hölgyek nagy részén gyászruhát lehetett látni, a felsőbb osztályok életét azonban kevésbé érinti. Élelmük van bőven, persze olyan árakért, amelyek mellett még a mieink is eltörpülnek.”*

A középosztálybeli családok számára a pénzkereső családfő bevonulása vagy halála komoly terhet jelentett, ezért a korabeli közellátási viszonyok mellett visszafogottságra és takarékos-ságra voltak kényszerítve. Helyzetükön, ha az nem is volt teljesen kétségbeejtőnek mondható, hamar nyomot hagyott a háború: a korábban szokványos háromfogásos ebéd, a rendszeres hús-, zöldség- és gyümölcsfogyasztás, valamint a cselédtartás jó időre kikerült a mindennapos szokások közül. 1916-ra ráadásul a fővárosi tartalékai is elapadtak, így aki csak tehetette, a korábban oly „lesajnált” és elmaradottnak csúfolt vidékre ment „élelmiszer-beszerező körutakra”.

Illyés Gyula 1941-ben így írt erről: *„Mert aztán a háborúval fordult a sor! Akkor a városiak álltak a falusi kiskapuk előtt úgy, mint a szalonnadarabra váró kutya. Szalonnáért, tojásért, egy kis szütyő lisztért rimázkodtak, hónapok alatt a családfő frakkjával, egy perzsa szőnyeggel, egy konyhaszékkal, mindenel, amit el tudtak mozdítani hazulról. A kölcsön visszaadatott duplán, úgy-hogy a falu a prédát ráadásul még helybe kívánta. Szabóéknak zongorájuk lett, egy fél süldőért! A városokból még a zongorák is megindultak, a legszörnyűbb dülöutakon az ország legistenhátamögöttibb zugába is elvándoroltak.”*

A háború gazdasági hátrányait legtovább a módosabb gazdag- és középparasztok voltak képesek kompenzálni. Az elérhető háztájának – az állatoknak, a terménynek, a kertben

termő zöldségeknek és gyümölcsöknek – köszönhetően az étkezés lehetősége sokuk számára adott volt. A küzdelem elhúzódásával viszont közülük kerültek ki legszámosabban a kényszerbeszolgáltatások és a rekvirálások kárvallottjai.

A társadalmi piramis alsó felében élők – különösen a szegényparasztság és az ipari munkásság – sínylették meg leginkább az elhúzódó küzdelmeket, akiknek anyagi viszonyai már a háború előtt sem tették lehetővé tartalékok felhalmozását. A parasztlányok – ha tehették – a városban vállaltak munkát, vagy cselédnek szegődve igyekeztek pénzhez és ellátáshoz jutni. Különösen rossz volt a rokkantak, a hadiözvegyek és a hadiárva helyzet. A rokkantak száma az 1915. április 30-án tartott rokkantszámlálás alkalmával már elérte a húszezer főt. Az ő segítségükre állították fel az Országos Hadigondozó Hivatalt, amely segélyeket folyósított a rászoruló özvegyeknek, iskoláztatta a hadiárvaakat, és – lehetőségei szerint – próbálta segíteni a végtagjukat elvesztett férfiak munkaszerezését is.

Miközben valószínűsíthetően a lakosság 25%-a nyomorgott, széles tömegek pedig a létminimum közelében – vagy az alatt – tengődtek, a politikai elit a megszokott életvitelén és szokásain alig volt kénytelen változtatni. Az arisztokrácia és a fővárosi nagypolgárság fényűző életvitelével, „pompás ruhakollekcióival” és fölösleges költségekkel sokakat irritált. A lakossági frusztrációt csak fokozta, hogy sokan sikerrel játszották ki a háborús előírásokat. Ahogy a köznyelv nevezte őket, a „feketéző” kereskedők és a zavaros körülményeket ügyeskedve kijátszó csencselők számos esetben a lakosság széles tömegeivel ellentétben gyarapodtak: irracionálisan drágán eladott termékeikből irritálóan magas haszonra tettek szert.

A magyar társadalom 19. században kialakult szerkezetéből adódott, hogy sokan a kereskedelemben jártas zsidóság tagjai közül kapcsolati tőkájüknék és korábbi tapasztalataiknak köszönhetően oroszánrészt vállaltak a hadiszállításokból. A világháború éveit ki-robbanó korrupciós botrányok „vándlottjai” között éppen ezért sokszor a zsidósághoz kötődő személyeket találunk. A „papírbakancs”-üggyel (1915 márciusában robbant ki) és a rossz minőségű katonai zubbonyok miatti botrányokkal néhányan a háború alatt megerősödött antiszemita hangulatot meglovagolva

a zsidóság egészét tették felelőssé a nehézségekért. Az antiszemitizmus megerősödése, a „zsidókérdés” – ahogy azt a *Huszedik Század* 1917-es körkérdésére született válaszok is mutatták – a világháború alatti és utáni Magyarország egyik súlyos belső feszítő problémáját jelentette, a Tanácsköztársaság alatti zsidóellenes sztereotípiákkal kiéleződve pedig sok szempontból megalapozta az 1919-ben elkövetett zsidóellenes atrocitásokat.

HÁBORÚS GASZTRONÓMIA

A világháború következtében átalakult az étkezési kultúra is. Az antanthatalmak gazdasági blokádja hamar éreztette hatását, a boltok polcairól eltűntek a gyarmati importárak (például a kávé és a tea), s érezhetővé vált a hús- és zöldséghiány. Olaszország hadba lépését követően külön bosszúságot okozott a citrom hiánya is, amelyre a

A főváros 1916 májusától mozgókonyhát működtetett, elsősorban a munkások lakta gyári körzetekben kínáltak olcsó, meleg ebédet. Ételosztás a Fővárosi Mozdókonyha egyik kocsijából

zöldségek savanyításához lett volna szükség. Az élelmezési helyzet villámgyors romlását a *Pesti Futár* így örököltette meg: *„A háború második napján, amikor még se a liszt nem drágult meg, se munkaerőben nem volt hiány, a pékek azonnal felére redukálták a zsömlé alakját, liszt helyett Daloff-teából sütötték a péksüteményeket, a pirosra dagadt kedves zsömlé lesorvadt a felére, aztán negyedére, ma kín rá nézni egy zsömlére, nyomorék, ványadt csontváz, már csak tüdővész bacillus az egykori szép, kövér, büszke, hasas zsemlenek.”*

A szűkös készletek elosztására 1915 tavaszán jegyrendszert vezettek be, az

Haditudósítók

Az első világháború „hívta életre” a hivatásos haditudósítók iránti társadalmi igényt. Az országos közvélemény mindvégig élénken érdeklődött a frontesemények iránt, és a harcterek történései mellett mielőbb szeretett volna értesülni a bevonult hozzátartozók sorsáról is. A haditudósító „hivatal” létrehozását több tényező segítette. A háborús években kiszélesedett az írni-olvasni tudók aránya, az íves nyomtatással olcsón és nagy mennyiségben előállítható újságoknak köszönhetően pedig létrejöhett a modern tömegsajtó.

1914 nyarán alakult meg a minisztériumi képviselőkkel és katonai szakértőkkel álló Hadfelügyeleti Bizottság Sajtóalbizottsága, a „sajtóhadiszállás”. A sajtóiroda itt dolgozó munkatársai újságírók, festők, rajzolók, szobrászok, fényképészek és írók közül kerültek ki, az albizottság kezdeti négy száz főjéből a sajtóhoz közel nyolcvan tartoztak. A sajtóhadiszállás helye folyamatosan változott, és azért, hogy a harctérről érkező híreket ellenőrizni lehessen, nem állomásozhatott közvetlenül a fronton. Az információk ellenőrzése mellett előzetes cenzúrát is működtetett, a dolgozók feladata pedig a frontesemények (hír)formába öntése, a bel- és a külföld tájékoztatása és lehetőség szerinti pozitív befolyásolása volt.

A haditudósítók tiszti zubbonyt, legénységi sapkát és bal karjukon megkülönböztető jelzést – többnyire fekete-sárga karszalagot, KPQ (Kriegs-pressequartier) vagy „Presse” feliratot – viseltek. A harctéri szolgálat alól felmentett tudósítók a harcok előtt vagy közvetlenül utána kiutazhattak a frontra, hogy a tisztek beszámolóiból és a jobbra száraz tudósításokból az olvasók számára befogadható írásokat készítsenek. Saját parancsnokságuk engedélye nélkül azonban nem mehetek sehova, és nyilvánosan nem is publikálhattak.

Külön szabályozták számukra nemcsak a lehetséges terjedelmet (maximum kétezer szó), de az írás formáját (novella vagy tárca) és a hangnemet (optimista, hősi, biztató szövegek) is. Összességében tehát csak a háború szép oldaláról érkekezhetek. A legismertebb haditudósítók közé tartozott Bíró Lajos, Rippl-Rónai József, Strobl Zsigmond, Fehér Olga, Mednyánszky László, Vészi Margit, Szép Ernő, Roda Roda (Rosenfeld Sándor), Jászi Oszkár és Molnár Ferenc. Utóbbi az *Est* munkatársaként 1914–1915-ben szerzett benyomásából állította össze a Franklin Kiadónál 1916-ban megjelent, *Egy haditudósító emlékei* című kétkötetes munkáját.

árak felszöktek, és komoly fejtörést okozott a hiányzó termékek pótlása. A fővárosban már az első háborús telet követően súlyos zavarok mutatkoztak a tejjelátvitel területén, ami a csecsemő-gondozásban okozott gondot. A háború kitörését követő években speciális – a „háziasszonyok háztartásának” szűkös lehetőségeit és a hiánygazdaságot figyelembe vevő – szakácskönyv-irodalom alakult ki, és gyakran tartottak háztartási tanfolyamokat a háziasszonyoknak. Az addig marginális vegetáriánusmozgalmak is nagyobb figyelmet kaptak.

Az első, takarékoságra építő könyv *Takarékos főzés – kétheti élelmiszer-étlapjai, költségvetései és receptjei* címmel látott napvilágot 1914 novemberében. A közszükségleti cikkek krónikus hiánya, az élelmiszerszűkösség és a mindennapi életminőség drasztikus romlása nem kevés leleményességet és túlélési „praktikát” kívánt meg a háziasszonyoktól. Alsószopori Nagy Ferencné Budapesten 1916-ban nyomtatott füzetecskéjében a következőket javasolta a fővárosi háziasszonyoknak: *„Szerintem első sorban függetlenítsük magunkat lehetőleg a főbb tápszerek boltban való beszerzésétől. És nemcsak a főzőkanalat vegyük a kezünkbe, hanem süssünk v. süttessünk otthon kenyeret, zsemlefélét, kétszersültet, laskát. Készítsünk tarhonyát, sajtot stb. És konzerváljunk télire minden lehető főzelék és gyümölcsfélét. Ami tetemes pénz- és időmegtakarítással jár, mert nem kell naposszat utáná szaladgálni. [...]*

Most csak mintegy kiegészítésképpen közlöm e kis füzetkékben a mai viszonyokhoz alkalmazkodó ételsort és ételleírásokat, amelyek kipróbált, ízletes és lehetőleg olcsó előállítással azt hiszem, szíves utánzásra lelnek, és a háború után is aktuálisak lesznek. Most nem az a kérdés, mit szeretünk, hanem mit lehet ennünk? Függesszük tehát fel a várva várt békeidőig kifejtett ingyenségünket, és érjük be addig kevésbé finom, de minél táplálóbb és egyszerű élelemmel. Ez a legkisebb áldozat, amit drága Hazánkért hozhatunk.” A korszak jótékonyági szervezetei közül némelyek a leginkább rászoruló szegények élelmiszerre specializálódtak. A felállított népkonyhák ingyenes főtt étel osztogatásával igyekeztek biztosítani legalább a napi egyszeri étkezést.

A szűkösség – ha az élelmiszer területén volt is a leginkább húsba vágó – az élet szinte minden területén jelentkezett, így a praktikus szempontok érvényesítése elengedhetetlenné vált az

öltözködés és a vásárlások terén is. Akadt, aki optimistábban állt a megváltozott életkörülményekhez. Így tett a kultúrtörténész Berkeszi István is, aki naplójának 1916. február 7-i bejegyzésében a szűkös időkben jól alkalmazható spórolási praktikáit írta le. *„Dacára a nagy áremelkedésnek, lehet az ellen védekezni a szegényebb embereknek is. Két pohár sör helyett iszunk csak egyet vagy semmit; szappant alig használunk; ha eddig egy hétre kellett egy darab, most spórolunk azzal is, hogy két-három héttig tartson; gallért idáig naponként váltottunk, most elviselünk egy gallért két napig; inget hetenként 2-szer váltottunk, most hetenként csak egyszer; ruhát nem csináltatunk; senki nem ütközik meg azon, ha ruhánk kopottabb, mint mások. Élünk egyszerűbben, s az egyszerű étkek még javunkra válnak. Szóval ki lehet fogni a drágaságon, de már aligha lehet kifogni a fa és szénhiányon. A fa köbmétere most, felvágva, házhoz hozva – 27 korona, egy mázsa szén 7-8 korona. Itt már bajos spórolni, mert ha hideg van, fűteni kell. A Gondviselés azonban vigyáz reánk, az idő még januárban, és most februárban is elég kedvező, nagy hideg nincs, a mínuszon alig hűlt le a levegő. Tehát csak bizalom és kitartás.”*

HÍREK, VÁRAKOZÁS

A háborús helyzet alakulása, a frontesemények utáni izgatott várakozás átszötte az egész társadalmat, a harcokról szóló beszámolók, ütközetleírások

1915 augusztusában a háborús propaganda új elemeként Pasaréten lövészárkokrendszerét építették ki, az 1915-ös, oroszok ellen vívott harcok egyik (Tomaszów) állásrendszerének másolatát. A trónörökös pár Augustza főhercegnővel a pasaréti lövészárkok-kiállítás megnyitására, 1915. augusztus 11. (fent)

A kiállítás egyik legnépszerűbb látványosságát, a katonai fényszórók bemutatóját hetente csak egyszer élvezhette a közönség (jobbra fent)

A kiállítás közönsége a lövészárkokban (jobbra lent)

pedig mindvégig első helyeken szerepeltek az újságok hasábjain. A lehetséges forgatókönyvek és a küzdelem-sorozat várható kimenetelével kapcsolatos esélylatolgatások visszatérő elemei a világháború időszakában született beszámolóknak és levelezéseknek. A frontokról érkező küldeményeket és híreket a cenzúra szigorúan ellenőrizte, de a morál fenntartása érdekében örködött afelel, hogy a háttérország gondterhes hírei ne keltsenek nyugtalanságot a harcoló alakulatok között.

A harcokban közvetlenül részt vevő katonák néhány hónapos frontszolgálatot követően hazajuthattak 1-2 hétre a szeretteikhez. Rendkívüli alkalmakkor (például családtagjuk temetésekor) a frontkatonáknak 8 napnyi eltávozást lehetett engedélyezni. Amikor

a nyári aratási munkák elkezdődtek, az otthon földdel rendelkezők közül számosan „aratási szabadságra” mehettek. Az otthon töltött idő rendszerint hamar véget ért, ilyenkor a búcsú a szeretteiktől még nehezebb volt. Azok a fotók, amelyeken a frontkatonák (apa, testvér, fiú) egyenruhában szerepel a családjával, ha nem a bevonuláskor, akkor legtöbbször ezekben a „szabadságos” hetekben készültek.

A családfő távollétében az idő nagyrészt a háborús hírek hajszolásával, a sebesült- és veszteséglisták böngészésével, illetve hasztalan tanakodással

telt. A másikért való aggodás a szép számmal fennmaradt háborús levelezések leggyakoribb témájának számított. Emellett a családról szóló hírek, az időjárásról és a gazdaságról szóló beszámolók, valamint az egymás iránti érzelmek megvallása szerepelt kiemelt helyen. A hosszú várakozások kapcsolatát tett próbára. Férje hűsége iránt érdeklődött a békési Kiss Jánosné is, amikor ezeket írta: „*nekem elég jó van mostanában, csak hogy nagyon mesze vagyunk egymástól, ez bánt engem nagyon, tán meg is nősülnek már magok oda, mert idehaza na-*

gyon sok kerül évek ót(a) a székelj katonákkal nagyon sok polgári házasságot köt sok lány. kerül közte olyan ember is, akinek Felesége, családja van és it egy lánya fel lesz. sokat elgondolunk mi is a Rabatinéval, ha össze ülhetünk; hogy magok nem így élnek é vele, minket megtagadhatnak de nem mindenki van az a(z) érzés, már az én gyomrom nem vené be az ójat, mert csak egyet lehet igazán szeretni.” Akik csak tehették, kisebb csomagok összeállításával és a frontra küldésével próbálták a katonának bevonult családfő ellátmányán javítani. Az ilyen pakkokban a szalonna, kenyér és pálinka mellett rendszerint némi dohány is lapult.

Bár a cenzúra mindvégig éberesen őrködött a tényleges katonai helyzet bemutatása fölött, és amennyire csak lehetett, szelektíven tájékoztatott a vereségekről, azért a hazatérő katonáktól és más informális csatornákon keresztül eljutottak a hírek a lakossághoz is. A lelkesedés így hamar lelohadt, és előbb kiábrándulás, majd apátia követte. A világháború kitörésekor még hazafias darabokat és a háborút éltető – jobbára giccses és sematikus – színműveket játszó színházak sem tudták néhány hónapnál tovább fenntartani a háborús buzgalmat. A frontesemények beszüremkedtek a mindennapokba, jól példázza ezt, hogy Prezmysl hosszú ostrom utáni elestének hírére a kor ünnepelt színésznője, Fedák Sári a következő sorokat intézte Molnár Ferenchez: „*Ferikém példátlan fáradt vagyok és ideges, de olyan ideges, hogy szeretnék futni a fenébe. – Przemysl tönkre tett. Úgy járnak az emberek, mint az örültek, sírnak az utcán, az asszonyok meg ájuldoznak. Leírhatatlan ez a lehangoltság. Nekem még könnyű, mert te megmagyaráztad, hogy hogy van, és én nem fogom fel olyan tragikusan és én is majd elestem mikor meghallottam. Alig bírtunk játszani. Iszonyú pocsek mesterség ilyenkor a színészet.”*

Románia 1916-os hadba szállásával az antant oldalán és a hadüzenettel egy időben indított támadásával a háború kézzelfogható valósággá vált. Amíg az országhatároktól távol zajló frontmozgások gyakorta csak a lakosság legfőbb beszédtemáját biztosították, az erdélyi román betörés sokaknak már közvetlen háborús tapasztalatot is jelentett. Erdélyből menekülő tíz- és százezrek tartottak nyugat felé, akiket igyekeztek aztán ideiglenes szállásokon elhelyezni. Sokak számára – a halottak és sebesül-

Az Augusztia Gyorssegély-alap

A hivatalosan 1914. augusztus 6-án megalakult Augusztia Gyorssegély-alap az első világháború alatti Magyarország legismertebb civil jótékonyági szervezetének szármított. Névadója és védnöke Augusztia főherceg asszony, alcúti Habsburg József Ágost osztrák főherceg és magyar királyi herceg felesége volt, aki saját vagyonából 5000 koronát ajánlott fel az alap céljaira. Ügyvezető igazgatóként a szépirodalmi munkásságával ismertté vált Lónyay Sándorné szül. Becsky Ida tevékenykedett, de az alap igazgatóságának tagja volt Bárczy István polgármester és Lánczy Leó bankigazgató is, díszelnökévé pedig Csernoch János bíboros, esztergomi érseket választották.

A mozgalom legfontosabb céljaként „a bánat és a nyomor enyhítését” jelölte meg, így ez az aranybetűs felirat szerepelt a képviselői által viselt piros karszalagon is. Különösen nagy hangsúlyt fektettek a segélyek gyors célba juttatására. A kezdeti pénzdományok mellett sorozatos felhívásaikkal ruhát, élelmiszert és fűtőanyagot is gyűjtöttek a rászorulóknak. Támogatottjaik közé nemcsak rokkant és sebesült frontkatonák tartoztak, de a hadba vonultak családjait is segítették. Jó szerveztségének köszönhetően a mozgalom

csakhamar széles ismertségre és támogatókra tett szert az arisztokrácia és a polgári középrétegek körében is.

Tevékenységéről a sajtó rendszeresen és elismerően számolt be. Az *Újság* című lap 1915. évi karácsonyi számában a következő méltató sorokat írta a mozgalomról: „*Ötlettel és lelkesedéssel dolgozott, és akkora eredménnyel, amely mindörökké emlékeztetessé teszi a működését. Egyes családokat meg egész néprétegeket mentett meg a legszörnyűbb sorsától. Akciói számát meg se lehet állapítani, szinte minden nap új ötletet termelt. Egy év alatt (tavaly augusztustól idén augusztusig) 185 020,35 korona készpénzsegélyt osztott ki. A természetben való segélyek értékét nem lehet megállapítani, annyi azonban bizonyos, hogy több millióra rug.*”

A lakossági adakozások tették lehetővé, hogy az alap több szükségkórházat hozzon létre, 1915. februárjától pedig korszerűen felszerelt kórházvonalat is működtessen a sebesült frontkatonák szállítására. Már 1914. augusztus 11-én megjelent az első, „*Aranyat Vasért-mozgalom*” címet viselő felhívásuk, amelynek értelmében az ékszeréiket felajánlók „*Pro Patria 1914*” feliratú vasgyűrűt kaptak, amelynek viselése hamar divatba jött. Az alap a leg-

változatosabb karitatív célú felhívásokkal és kezdeményezésekkel állt elő, legyen szó nemesfémgyűjtésről, jótékony célú koncertekről és hangversenysorozatokról, kiállításokról, sportmérkőzésekről, tombolákról vagy segélybélyegek, emlékérmek, naptárak, cigarettahüvelyek, nyakkendők és levelezőlapok kibocsátásáról. A jótékonyági akciókon befolyt pénzüsszegekkel és adományokkal a rászorulókat és a fronton harcolókat segítették, karácsonyi ajándécsomagjaik pedig a frontkatonákat és a hadiárvékat örvendeztették meg.

A mozgalom anyagi bázisát növelte a vendéglőként és kabaréelőadások színhelyeként is működő Augusztia sétahajó, amelyet hétfőnként a lábadozó katonák kikapcsolódásának szolgálatába állítottak. Az alaphoz köthető az országos mozinap 1915. május 19-i megszervezése is. Ahogy ennek plakátja is hirdette, az esemény minden mozibevételét az Augusztia Alap és a Vöröskereszt számára ajánlották fel.

A jótékonyági rendezvények a korszak háborús propagandájának is a legfőbb témáit szolgáltatták. Az Augusztia Alap karitatív felhívásait és plakátjait ezért korok legjelesebb hazai grafikusai – mint Bortnyik Sándor, Moldován Béla vagy Faragó Géza – készítették el.

tek számának emelkedésén túl – ez a pánikszerű erdélyi menekülés és kitelepítés jelentette a háború egyik mély és plasztikus élményét.

A PROPAGANDA

A háború alatt a hatalom nem nélkülözhetette a hátország lakosságának támogatását és egyetértését. A „belföldre” irányuló propaganda célja ezért a háborúból fokozatosan kiábránduló tömegek lelkesedésének „ébren tartása” volt. E célból akár mindennapos használati tárgyak kaptak propagandisztikus szerepet. A propagandagépezet néhány tárgy készítését egyenesen állami monopóliummá tette, és rendelkezett bizonyos jelszavak és színek használatáról is. Az ilyen tárgyak „születéséről” a sajtó rendre beszámolt, felhívásokban és hirdetésekben buzdítva a megvásárlásukra. Minden ilyen portéka beszerzése hazafias tettnek és a vevő háborús elkötelezettségéről tett tanúbizonyságnak számított.

Különleges szerepet töltöttek be a háborús képeslapok és plakátok. Kö-

zülük néhány már a háború kitörésétől fogva a közelgő sikerekbe vetett hitet közvetítette, mások a hazafias buzdító szövegek mellett a romantikus huszárromok és a magyar bakák lovagias tetteinek ábrázolásával a „muszkák” és a szerbek feletti gyors győzelmeket vizionáltak.

Gondolva a legkisebbekre, a játékboltok kirakatai is megteltek háborús társasjátékokkal. A széles választékban korabeli puzzle (kirakós), türelmet vagy stratégiai gondolkodást igénylő játékok és kártyák egyaránt kaphatók voltak. Bár ezekkel leginkább a jobb anyagi helyzetben lévő családok gyerekei játszottak, a játék fegyverekkel űzött „katonásdi” a szegényebb gyerekek körében is elterjedt. Bizonyos értelemben a propaganda mobilizálta a gyerekeket is, akik adománygyűjtő akciókban vettek részt, esetleg félretett pénzüket vagy kedvenc játékkukat ajánlhatták fel hazafias célokra. Háborús versikék és mesék jelentek meg ebben az időszakban, elterjedtek „háborúzó” gyerekeket ábrázoló képeslapok, sőt a fővárosi elemi iskolások legszébb háborús témájú rajzaiból az

Iparművészeti Múzeumban kiállítást rendeztek.

A propaganda kezdettől nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a magyar katonai harci erényeit felmagasztalja, ezzel szemben az ellenséges hadsereg tagjait gyenge, jellemtelen, gyáva alakokként mutassa be. Ezek a végletesen leegyszerűsített, sztereotip ábrázolások a korszakban minden „oldalán” általánosak voltak, és szélsőséges esetben valósággal diabolizálták és dehumanizálták az ellenséges háborús felek tagjait. A háborút „kirobbantó” szerbek, az angolok, és az oroszok mellett különösen éles volt a kritika az olaszokkal szemben, akiket a magyar lakosság aljas hitszegőnek és a hármas szövetség elárulóinak tartott.

A mielőbbi győzelembe vetett hit fenntartását szolgálta az a technika is, hogy a veszteségekről a sajtó – a háborús cenzorok szigorának köszönhetően – általában tapintatosan hallgatott vagy a veszteséget minimalizálta, ezzel szemben a győzelmeket mindenkor felnagyítva, pompás sikerekként jelenítette meg. A háború mielőbbi győztes befejezését és a lakosság optimista vá-

rákozását gyakran ironikus képeslapokkal is kiszolgálták. Ezek olyan jeleneteket mutattak be, amelyekben a háborús ellenfelek – különösen a szerb és az orosz vezetők – többnyire ijedt és ügyefogyott szereplőként jelentek meg, akiket a magyar katona könnyedén agyabugyál el és tanít mőresre. Nemegyszer már a zsidók is a gúnyos ábrázolások céltábláivá váltak, jól mutatva a háború alatti antiszemita hangok felerősödését. Az ellenség megbélyegzéséhez az új sláger, a „képes mozgó”, vagyis az ekortájt felfutó mozis segítségét is igénybe vették.

LAZULÓ ERKÖLCSÖK

Az ekkor született visszaemlékezésekben gyakran fogalmazódik meg, hogy a hosszú háború kikezdte az ország erkölcsi rendjét is. Az egymástól hónapokra – a hadifoglyok esetében akár öt-hat évre – elszakított párok sokszor valóban nehezen viselték a másik nem „távolságát”, és engedtek – ki így, ki úgy – a kérők udvarlásának. Amíg a frontokon a mindennapos halállal szembesülve a bakák közt gyakran dívott a carpe diem életérzés – s igyekeztek a háború poklának szüneteit féktelen szórakozással és mámorral eltölteni –, otthon nemegyszer a gazdaságban dolgoztatott hadifogoly, a felmentett falubeli vagy a hatalmával visszaélő jegyző alakított ki intim viszonyt az „elárvult” feleséggel.

Egy ilyen kapcsolatból született gyermekéről a feleség így számolt be olasz hadifogságba esett férjének: „Nem tehetek róla, a jó Isten még ezt is rám mérte, ezt a sort, kedves aranyos jó párom, mikor az ősszel a répát hordtam akkor a gazda kért erre a gyalázatos életre, és ő engem mindég megkísért, hogy én adjam vele össze magamat, hogy akkor bátran vihetek mindent a jószágaimnak, és én ráhallgattam a szavára akkor az eccer, és igen szerencsétlenül jártam véle, de kedves párom, iszen tudod nagyon jól, hogy mindég nekem köllött gyúszni-mászni a jószágom által, hogy csak legyen valami, mire meggyüssz, nem rossziaságom által, vagyis talán kurválkodásom által jártam így, hanem az iparkodásom által jártam ilyen szerencsétlenül, van egy kis leány a gazdától.” A köznyelv az ilyen gyerekeket hívta „hadigyerekeknek”. Ha a férj túlélte a háborút és hazatért, dönthetett, hogy elfogadja-e az új gyerekeket és

megbocsát hűtlen arájának, vagy inkább elválik.

A háború természetesen hatással volt a gyengébb nem városi képviselőire is. A megözvegyült feleség, a várakozásba beleunt fiatal ara vagy a „férfiünlés” időkben csapodár nőszemély gyakran szolgáltatott témát némely vitriolos tollú publicistának. Krúdy Gyula a főváros incselkedő nőiről 1917-ben írta a következő, cseppet sem hízelgő sorokat: „Leülnek a szalonban és szemérmetlenül panaszkodnak udvarlók csalfaságáról. Egymást rontják, biztatják, eltökélik. A rossz példa oly ragadós! Szinte fehér holló a tisztességes asszony a városban! [...] azok, akik a premiérekben, éttermekben, cukrászdákban henteregnek, oly elvetemedettek, hogy nincsen olyan férfi a városban, aki megmentené őket a máglyától, ha még fennállana ez a derék szokás.”

SZÓRAKOZÁS – ÉTTERMEK, KÁVÉHÁZAK, MOZI

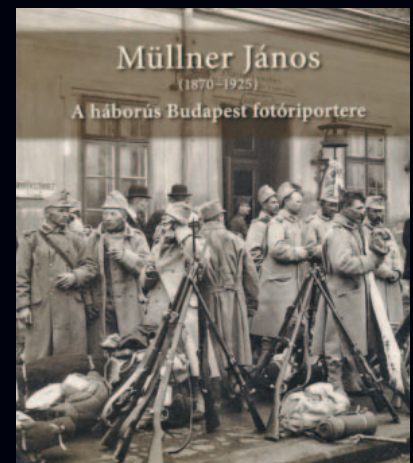
Budapest már a háború előtt sem csak az ország fővárosának, hanem a szórakozás fellegvárának is számított. Ez a központi szerepe nem változott meg a háborús körülmények dacára sem. A kávéházak a háború alatt is működtek. A csípős pesti humor megőrizte a „kávéházi Konrád” kifejezést. Ezzel azokat csúfolták, akik sokat okoskodtak a háborúról, de ténylegesen nem vettek részt az eseményekben, hanem kényelmes törzszakaluk megnyugtató „fedezéke” mögül hirdették véleményüket.

Gyakran került sor ezekben az években úgynevezett hadikiállításokra, és arra is, hogy az ellenségtől szerzett nehézfegyverzetet – többnyire ágyúkat – a városok forgalmas helyein közszemlére tették. Különösen nagy visszhangja volt a Pasaréti lövészárkok létrehozásának: az eredeti lövészárkot és tábort berendezéseket imitáló interaktív kiállításnak már az 1914. augusztusi megnyitóján több mint húszezer látogató jelent meg. A reggel tíztől este tíz óráig nyitva tartó interaktív kiállításokon a látogatók testközelből szembesülhettek a frontra került családtagok mindennapos körülményeivel. A főváros közönségének „legkellemesebb és tanulságos kirándulóhelyének” titulált hadiskanzenben a lövészárkok mellett tüzérségi állást, segélyhelyeket, tiszti és legénységi szállásokat is felépítettek az érdeklődőknek, a felállított

tábort sátrakban pedig hadfelszerelési tárgyakat és komplett berendezéseket állítottak ki. Ezenkívül a látogatók meghatározott napokon előadásokat és katonazenét hallgathattak, tűzijátékban gyönyörködhetek, s kézbe vehettek több háborús fegyvert és eszközt is. Ez és számos más nyilvános rendezvény, koncert, sportesemény is jótékony célokat szolgált: bevételeikből sebesült katonákat és rászoruló családokat segítettek.

A pesti polgár, ha egyre vékonyabb erszénnyel is, de amíg csak tudott, kávéházba járt. Ugyanez a „virágzás” figyelhető meg az éttermeknél és a fogadóknál is, dacára annak, hogy mindenhol egyre silányabb minőségű ételeket szolgáltak fel. „[...]a messzi határokon

KÖNYVAJÁNLÓ

A Budapesti Történelmi Múzeum kiadásában megjelent

Demeter Zsuzsanna
Stemplerné Balog Ilona:

Müllner János
1870–1925

A háborús Budapest fotóriportere
című képes album.

A mintegy háromezres fényképek tartalmazó kötet a háborús Budapest mindennapi életét mutatja be Müllner János fotóriporter munkásságának tükrében.

A felhasznált képek a BTM Kiscelli Múzeumának Fényképgyűjteményéből és a MNM Történelmi Fényképtárából származnak.

A könyv a Kiscelli Múzeum
(1037 Budapest, Kiscelli u. 108.)
shopjában kapható 2800 Ft-os áron

talán hideg konzervet és reá frissen hullott havat étkeznek testvéreim, azonban úgy látom, hogy a városban még mindig elegenden vagyunk, a vacsorázóhelyeken nehéz a kellemes asztalhoz való jutás, a divatos éttermekben a zene és a női kacaj együtt tündöklök a csillárok lángjaival, a vásárcsarnokok tömve vannak és a csemegekereskedők alig győzik kiszolgálni vevőiket – és Pesten soha ily rossz nem volt az élelmezés, mint manapság. Rendes ételt kapni nem lehet a város fogadóiban [...] Szégyenletesen elromlott a híres magyar koszt. Fehér holló a vendéglő, ahol tisztán, ízletesen, ehetően főzik meg az ételleket” – sommázza Krúdy Gyula a fővárosi éttermek minőségéről alkotott leújtó véleményét.

Az első világháború lendítette fel a magyar filmgyártást is, mivel az ellenséges brit, francia és (1917-től) amerikai „filmhatalmak” mozgóképeit betiltották. Az érdeklődésnek köszönhetően az 1910-es évek végén már közel 100 mozi üzemelt Budapesten, az 1915-ös 26 helyett 1918-ban már 102 játékfilmet készítettek az ekkor gomba módra szaporodó stúdiókban (Hungária, Astra, Star, Corvin).

A szórakozás fellendülése mellett a háborús évek kétségkívül legnagyobb látványossága a Ferenc József örökébe lépő IV. Károly királlyá koronázása volt a budai Várban 1916. december 30-án. Az ünnepélyes beik-

tatás nem nélkülözte a pompát és a reprezentációt, sokakat ugyanakkor csalódottsággal töltött el, hogy az új uralkodó – háborús elfoglaltságára hivatkozva – még aznap elhagyta a magyar fővárost, és Bécsbe távozott kíséretével.

A kezdeti bizonytalankodás után, hogy háborús időkből erkölcsös dolog-e színházba járni, a színházak is nyitottak. A színészek egy részét ugyan besorozták katonának, a maradék saját kiszolgáltatott egzisztenciális helyzetükön segítve önálló előadások bemutatására is vállalkoztak. Az orfeumok korabeli bemutatói valóságos propagandadaraboknak tekinthetők. A színlírcsereket tekintve vagy a fronton, vagy egy hátsországi otthonban játszódó előadások célja a „hazafias”, „patrióta” szellem és a háborús elkötelezettség fenntartása volt.

MEGVÁLTOZOTT NŐI SZEREPEK

A frontra került férfiak mellett a magukra maradt nők is igyekeztek kivenni részüket a háborús erőfeszítések közül. Az arisztokrácia és a politikai elit prominens hölgytagjai már az első hónapokban „hazafias gyűjtéseket” szerveztek, a befolyt pénzeket pedig a katonaság szükségleteinek kielégítésére vagy a nyomor szélén egyensúlyozó hozzátartozóik segítésére használták fel. Különösen ismert volt a Vöröske-

reszt áldásos munkája és az Augustza Gyorssegély-alap tevékenysége. Ez utóbbi, 1914 augusztusában alakult szervezet gyűjtéseivel és a legkülönbözőbb karitatív akcióival a háború végéig munkálkodott a sebesült és rokkant katonák, a hadiözvegyek, a hadiárva és a szegények támogatásán.

A rendszer a korszak hölgyeitől mindenekelőtt a háborús célok melletti kiállást, kitartást és állhatatosságot követelt. A propaganda által is népszerűsített nőideállá ettől kezdve az elkötelezett „honleány” vált, aki nemcsak szerepet vállal a gyűjtésekben, de ha tud, erőn felül adakozik is háborús célokra, hadikölcsönt jegyez, és kiveszi a részét a sebesültek ápolásából. Mindezen túl pedig visszafogottságot mutat: a ruházatkodási igényeit szűkebbre szabja, és megelégszik az osztrák, de különösen a magyar árucikkkel, a konyhában pedig ahogy tud, takarékoskodik.

Az újabb és újabb hadikölcsönkötvények szorgalmas vásárlásán túl az ápolónői tevékenység és valamely karitatív szervezetben való munkavállalás a notabilitások hölgytagjainak köreiből való társadalmi elvárásá vált. A fontoskodók mellett a néhány hetes ápolói kurzust követően végezhető sebesültgondozásban sokan az igazi társadalmi szerepvállalás lehetőségét látták meg. Így érzett Andrássy Ilona grófnő is, aki külön kérte, hogy „jó nehéz helyre” tegyék, „ahol sok a dolog”. A frontokról érkezett sebesültek tömkelegét (el)lát-

Nő mint konfliktuskocsis a Keleti pályaudvarnál

va sokan csömörlöttek meg a háborútól, és váltak mindinkább pacifistává.

Női utcaseprő
egy budapesti
utcán, 1915

Andrássy Ilona – akinek férje, Esterházy Pál gróf is a keleti fronton hunyt el – ennek az érzületnek a legplasztikusabb megfogalmazását 1915-ös pápai karácsonyi élményeinek megörökítésekor adja: „Az egyik román katonára, aki bejött megnézni és tegnap egész érzéketlen volt, most könnyezve eltakarta az arcát. Ilyenkor kérdezem magamtól, mi az, hogy nemzet, mi az, hogy ellenség vagy fagyűlölet? [...] Az emberi szívek mégiscsak egyformák mindenütt! [...] Nekem mindig ellen-szenvesek voltak a románok, mint faj; pláne most, amikor nem tudjuk velünk tart-e, vagy ellenünk – de amikor ennek a durva, mogorva képű parasztnak az arcába néztem, mely csak úgy rángatózott a meghatottságtól, éreztem először életemben, hogy a nemzeteken kívül és felül emberek vagyunk mindnyájan. Isten tudja, talán még a szerb komitácsik is!”, és – tette hozzá – ezért még „az ellenségeinket is sajnálom egész szívemmel!”

A paraszti társadalom hagyományosan épített a nők erejére, de a gyengébb nem egyes képviselői dolgoztak már a háború előtt a városokban is. Valaki cselédnek szegődött el, más gyerekeket tanított, gyárban vagy telefonos kisasszonyként dolgozott. Mivel a gazdaság teljesítménye csökkent, kezdettől nagymértékben vették igénybe a nők erejét, akiket időnként a korábban kizárólag férfiak által űzött munkakörökben is foglalkoztattak. A fővárosi utcaképből ekkor tűntek fel a női utcaseprők, villamoskalauzok, kéményseprők, tűzoltók vagy postások. A korábban nem sokra tartott cselédek a háborús körülmények között elkezdtek a jobban fizető állásokba igyekezni vagy szükségből az otthoni gazdaságban besegíteni, s a számukban megmutatkozó hiány miatt az ázsiójuk jelentősen nőtt.

A háború következtében egyre több nő érettségizhetett le, a pedagógusok körében és az egyetemeken szintén megnőtt a nők aránya. Voltak egyetemek, amelyek valósággal „elnőiesedtek” ebben az időben: az 1917–1918-as tanévben a Budapesti Tudományegyetem hallgatóinak már több mint 40%-a volt nő, a bölcsészettudományi karon pedig arányuk meghaladta az összes hallgató felét.

Az elesett katonák után a háború legnagyobb kárvallottjai éppen a nők voltak. Az öldöklés végére tulajdonképpen alig akadt olyan nő, aki ne gyászolt volna férjét, apát, testvért vagy fiúgyermeket. Őket aligha kárpótolhatta a háborús erőfeszítéseikért kapható kitüntetés vagy az önkéntes munkájukért adományozott díszérem. A nők erőfeszítéseit 1917 karácsonján mondott beszédében volt miniszterelnök, Tisza István is elismerte, amikor az „otthon hősnőinek” példamutató magatartását dicsérte. A nők háborús erőfeszítései nem múltak el nyomtalanul: a szigorú alá-fölé rendeltségi viszonyok és a merev társadalmi struktúrák a háború következtében oldódtak. Azáltal, hogy a gyengébb nem képviselői ennyi erőről tettek tanúbizonyságot, a világháború nemcsak lökést adott a nőmozgalmaknak és az általános választójogi küzdelmeknek, de a közgondolkodást is formálta. Így az első világháború hozzájárult a modern nő ideájának megteremtéséhez is.

KIMERÜLÉS

Az 1914-ben még oly lelkes és elszánt lakosság először csak elbizonytalanodott, majd egyre jobban kiábrándult az elhúzódó háborúból. A kormányzat, érzékelve a lakosság romló hangulatát, előbb a hadiségély-növeléssel, majd drágasági pótlék bevezetésével és különféle „népjóléti egyletek” létrehozásával próbálkozott. Közben a hadiözvegyek száma is fokozatosan nőtt, és megszokott látvánnyá vált – az utcaképhez hovatovább „szervesen” hozzátartozó – a kolduló rokkant katonák je-

lenléte. Amíg a frontokon a katonák közül sürgették egyre többen a háború végét, addig az otthoniak a tarthatatlan közállapotoknak, a jegyrendszernek és a vég nélküli sorban állásoknak a felszámolását követelték. Vidéken egyre-másra fordultak szembe a karhatalommal, a fővárosban pedig munkabeszüntetésekkel igyekeztek megbénítani a termelést.

1917-től egyre gyakrabban került sor munkamegtagadásokra, üzemi sztrájkokra és kisebb-nagyobb lázadásokra. A megnövekedett taglétszámú szociáldemokrata szakszervezetek élére álltak a háborúellenes és a demokratikus – általános választójogot, földreformot követelő – mozgalmaknak. 1918. január 18-án ötnapos sztrájk vette kezdetét, amelyben 200 ezren vettek részt, és csak karhatalom kivezénylésével lehetett letörni. A karhatalom több esetben már csak erőszakkal tudott úrrá lenni a rendbontáson. A Mávag Gépgyárban június 17-én kitört sztrájk során belelőttek a tömegbe, és 4 ember meghalt, ami szintén csak olaj volt a tűzre.

1918-ra nemcsak a frontkatonák, de a hátszágban élők is belefáradtak a háborúba. A frontokon mind gyakoribbá váltak a szökések és a parancsmegtagadások. Csak az utolsó háborús év májusában közel 21 ezer alkalommal intézkedett a katonai rendőrség, főként fegyelmi – különösen szökési – ügyekben. Ha mindez nem lett volna elég, 1918-tól még a spanyolnátha is pusztított a legyengült, így kevésbé ellenálló lakosság soraiban, döntően a fiatalok közül szedve áldozatait. 1918 őszére a hátszág teljesen kimerült, és általános lett a háború mielőbbi befejezésének óhaja, azaz a békevágy. ♦